## ՊԱՐՍԱՄՅԱՆ ՍԵԴԱ
## (ՀՅԹԻ)
## ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՉՆՉԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՂԿԱՑՈՒՑԻՉ ՄԱՍ

Ցեղասպանությունը որևէ էթնիկ, ռասայական կամ կրոնական խմբի ոչ միայն ֆիզիկական բնաջնջումն է, այլև նրա մշակութային ժառանգության (հոգևոր և նյութական արժեքների ամբողջություն) ոչնչացումը, քանի որ էթնոս կամ ժողովուրդ հասկացությունն առավել ամբողջական իմաստ և նկարագիր է ստանում իր ստեղծած մշակութային արժեքներով: Յուրաքանչյուր ժողովրդի մշակութային ժառանգությանն ուղղված ցանկացած ոտնձգություն մարտահրավեր է նաև համամարդկային մշակութային ժառանգությանը, քանզի ցանկացած մշակույթ համաշխարհային քաղաքակրթության բաղկացուցիչ մաս է հանդիսանում: Ցանկացած խմբի գոյությունը կարող է հարցականի տակ դրվել, եթե այն զրկվում է իր մշակույթից, անգամ խմբի ֆիզիկական գոյության դեմ որևէ սպառնալիքի բացակայության պարագայում: Ինչպես իրավացիորեն նշում է անգլիացի հետազոտող Պամելա դե Կոնդապան, նյութական մշակույթի համակարգված և դիտավորյալ ոչնչացումը գալիս է վկայելու, որ տվյալ էթնիկ խումբը նման մշակութային զտման մաս է կազմում[1]:

Դեռևս 1944թ. քրեական և միջազգային իրավունքի մասնագետ Ռաֆայել Լեմկինը, շրջանառության մեջ դնելով «ցեղասպանություն» տերմինը, իր «Առանցքի տերությունների կառավարումը օկուպացված Եվրոպայում» աշխատության մեջ համադրելով հունարեն *genos* (ռասա կամ ցեղախումբ) և լատիներեն *cide* (սպանել) բառերը, կազմել է «գենոցիդ» եզրը, այն սահմանելով ոչ միայն որպես էթնիկ կամ կրոնական խմբի ֆիզիկական բնաջնջում, այլև նրա ազգային, հոգևոր մշակույթի ոչնչացում: Մշակութային արժեքների կանխամտածված ոչնչացումը որակելով որպես հանցագործություն՝ Լեմկինը պնդում է, որ խմբի կյանքի հիմքի (գենոֆոնդ) ոչնչացման ջանքերն իրենց մեջ ներառում են քաղաքական և սոցիալական մշակույթի, լեզվի, ազգային ինքնության անկում[2]:

Հատկանշական է, որ Լեմկինը մինչ «գենոցիդ» եզրի առաջադրումը և դրա բնորոշումը, հանդես եկավ նաև միջազգային օրենսդրական մի քանի նախագծերով «բարբարոսության» և «վանդալիզմի» դատապարտման համար: «Բարբարոսություն» սահմանվում էր հետևյալ կերպ. «ազգային, կրոնական, ռասայական և սոցիալական ընդհանրության կանխամտածված ոչնչացում», իսկ վանդալիզմը՝ «... ընդհանրությունների որևէ հանճարի դրսևորում հանդիսացող մշակույթի և արվեստի աշխատանքների ոչնչացում»: Ընդ որում, Լեմկինը այնտեղ էր, որ թե «վանդալիզմը», և թե՝ «բարբարոսությունը» դիտարկվեն որպես միջազգային հանցագործություններ[3]:

Անվանի գեղասպանագետ, Երուսաղեմի Հոլոքոստի և գեղասպանության ուսումնասիրության ինստիտուտի տնօրեն Իսրայել Չարնիի կարծիքով մշակութային գեղասպանությունը կամ «էթնոցիդը» էթնիկական, ազգային, կրոնական կամ այլ խմբի մշակույթի կանխամտածված ոչնչացումն է և պարտադիր չէ, որ այն ներառի նաև խմբի ֆիզիկական ոչնչացումը[4]:

Հիմք ընդունելով Լեմկինի վերոհիշյալ աշխատությունը՝ ՄԱԿ-ում 1948թ. պատրաստվեց «Գեղասպանության հանցագործության կանխման և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիան, որի նախնական տարբերակում ընդգրկվեցին ֆիզիկական, կենսաբանական (բիոլոգիական) և մշակութային գեղասպանություն ձևակերպումները[5]: Նախագծում վերջինիս վերաբերող սահմանումներն էին.

ա) Խմբի երեխաների բռնի տեղափոխումն այլ խմբեր:

բ) Այն մարդկանց բռնի և սիստեմատիկ արտաքսումը, ովքեր ներկայացնում են տվյալ մշակութային խումբը:

գ) Մայրենի լեզվի օգտագործման արգելումը նույնիսկ նեղ շրջանակներում:

դ) Մայրենի լեզվով լույս տեսած գրքերի կամ կրոնական աշխատությունների սիստեմատիկ ոչնչացումը և վերահրատարակելու արգելքը:

ե) Պատմական ու կրոնական հուշարձանների սիստեմատիկ ոչնչացումը կամ դրանց օգտագործումն այլ նպատակով, պատմական, գեղարվեստական, կրոնական արժեք ունեցող փաստաթղթերի կամ կրոնական ծեսերում օգտագործվող առարկաների ոչնչացումը և տարրալուծումը[6]:

Մշակութային ցեղասպանությունը բնորոշող և դատապարտող վերոնշյալ սահմանումները թեպետ կոնվենցիայի վերջնական տարբերակում տեղ չգտան, սակայն ժամանակակից միջազգային իրավունքում հաստատագրվեցին որպես միջազգային իրավական պարտավորություններ, որոնք վերաբերում են մշակութային ժառանգության պահպանմանն ու դրանց ոչնչացման համար պատասխանատվության ենթարկելուն[7]: Հիմնական փաստարկն այն էր, որ կնվենցիան ուղղված է հենց մարդկային կոտորածների կանխմանն ու պատժին, հետևաբար մշակութային ցեղասպանության ներառումը կթուլացներ կոնվենցիայի ուժը որպես ալյդպիսին: Միակ ձևակերպումը, որ տեղ գտավ կոնվենցիայի վերջնական տարբերակում և համապատասխանում էր «մշակութային ցեղասպանություն» հասկացությանը, դա խմբի երեխաների՝ որպես տվյալ խմբի մշակութային ժառանգության կրողի, բռնի տեղափոխումն է այլ խմբեր[8]:

Բացարձակ ճշմարտություն է այն, որ մշակութային արժեքների ոչնչացումը երբեք չի կարելի համեմատել ֆիզիկական ոչնչացման կամ մի ամբողջ խմբի բնաջնջման հետ, սակայն պատմությունը ցույց է տալիս, որ մեկն առանց մյուսի երկար գոյատևել չեն կարող: Խմբի մշակութային ժառանգության լիակատար ոչնչացումը կհանգեցնի տվյալ խմբի անհետացմանը մարդկության համընդհանուր հիշողությունից, ինչպես և նրա կենսագործունեության բոլոր հետքերի վերացմանը: Իսկ եթե չկա հիշողություն, ապա մշակութային ցեղասպանությունն իրագործողների համար տվյալ խմբի գոյության ժխտումը կամ մերժումը առավել քան դյուրին կլինի, իսկ ցեղասպանությունը կամ բնաջնումը՝ ամբողջական:

Մեր օրերում մշակութային ժառանգության դեմ ոտնձգությունները կրում են շարունակական բնույթ՝ ուղեկցվելով նորանոր ցեղասպանական գործողություններով կամ պատերազմների ժամանակ կիրառվող հանցագործություններով: Բոսնիայում մահմեդական, ուղղափառ հոգևոր հաստատությունների և այլ մշակութային կենտրոնների դեմ իրականացված ոտնձգությունները, Բուդդայի արձանի պայթեցումը թալիբների կողմից, ինչպես նաև Նախիջևանում Հին Ջուղայի հայկական գերեզմանոցի՝ պետական մակարդակով իրագործված բարբարոսական ոչնչացումը[9] վկայում են այն մասին, որ մշակութային ցեղասպանությունները դեռ կիրառելի են և շատ հաճախ

ոչնչացվում են կոնկրետ պետության իշխանությունների կողմից: Այս կամ այն խմբի մշակութային արժեքների ոչնչացման շարունակելիությունը. անժխտելիորեն. հանդիսանում է մշակութային ցեղասպանության իրագործողների անպատժելիության արդյունք: Հայկական մշակութային ժառանգության (պաշտամունքային հուշարձաններ. գերեզմաններ, դպրոցներ, դպրեվանքեր. եզակի ձեռագրերի բազմահազար հավաքածուներ և այլն) հետևողական ոչնչացումն Օսմանյան կայսրության. ապա նաև՝ Թուրքիայի Հանրապետության տարածքում, որը լիովին համապատասխանում է մշակութային ցեղասպանության բնորոշմանը և հայերի դեմ իրագործված ցեղասպանության բաղկացուցիչ մասն է կազմում. հենց այդ անպատժելիության դասական օրինակն է հանդիսանում[10]: Թուրքական կառավարությունը, թեև պաշտոնապես հավատարիմ է մնում ազգային փոքրամասնությունների մշակութային ժառանգության պահպանությանը վերաբերող միջազգային պայմանագրերին[11], այդուհանդերձ, կանխամտածված կերպով շարունակում է իր տարածքի, դեռևս կանգուն կամ կիսավեր հայկական հուշարձանների ոչնչացումը[12]: Արկանզասի համալսարանի սոցիոլոգիայի պրոֆեսոր Սեմյուել Թոթթենը, խոսելով հայերի դեմ իրագործված ցեղասպանության մասին, պնդում է, որ հայկական մշակութային հուշարձանների նկատմամբ իրագործված վանդալիզմը հանդիսանում է ցեղասպանության ակտ[13]: Հատկանշական է, որ վերջին շրջանում արդեն անհրաժեշտություն է դիտվում միջազգային նոր կոնվենցիա ընդունելու խնդիրը, որով մշակութային արժեքների ոչնչացումը պետք է դիտվի որպես մարդկության դեմ հանցագործություն[14]:

Ժամանակակից ակադեմիական գրականության մեջ «էթնոցիդ» եզրն առավել հաճախ օգտագործվում է ավելի նեղ իմաստով՝ բնորոշելով մշակութային ցեղասպանությունը: Այսպիսի իմաստով այն բնութագրվում է Սան Խոսեում 1981թ. ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կողմից ընդունված հռչակագրում, որում մասնավորապես նշվում է. «Էթնոցիդը դա էթնիկ խմբին իր սեփական մշակույթի. լեզվի օգտագործման ու զարգացման և փոխանցման խմբային և անհատական իրավունքների մերժումն է... Մենք հայտարարում ենք, որ էթնոցիդը, այսինքն մշակութային ցեղասպանությունը միջազգային իրավունքի խախտում է և համարժեք է ցեղասպանությանը. որը դատապարտվում է Միացյալ

ազգերի «Հեղասպանության հանցագործության կանխման և դրա հանար պատժի մասին» 1948թ. կոնվենցիայով»[15]:

Այսպիսով, մշակութային ցեղասպանությունը, որպես կանոն, խմբի ոչնչացման ցեղասպան ծրագրի մասն է կազմում՝ ձգտելով ժխտել խմբի յուրաքանչյուր մարդկային կյանքի գոյությունը և այն ենթադրությունը, թե մշակութային ցեղասպանությունը տարբերվում է ֆիզիկական բռնության ենթադրող ցեղասպանությունից իրականում թյուրիմացություն է. քանզի մշակութային ցեղասպանությունը ցանկացած ցեղասպանական գործողության բաղկացուցիչ և կարևոր մասն է:

**SEDA PARSAMYAN**
**(AGMI)**
**THE ANNIHILATION OF THE CULTURAL HERITAGE AS AN INTERGAL PART OF GENOCIDE**

Genocide is not only the physical extermination of any religious, racial or ethnic group but also annihilation of group's cultural heritage. Culture is a one of basic characters of group and without it group has small chances to survive. Wipe out culture and it creates ideal condition for the further physical extermination.

The Mankind entered 21st century with consistent desire to prevent any acts of Genocide. Unfortunately, till now we face the acts of physical and cultural Genocides. The evident example of latter is the modern Turkish policy aimed to the complete extermination of Armenian cultural heritage in Turkey. One of the possible solutions here will be the adoption of the UN special convention against the extermination of cultural heritage.

**ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**


1. Condappa de P., Cultural Genocide in Bosnia-Hezegovina: Destroying Heritage, Destroying Identity, տե՛ս www.metamedia.stanford.edu/projects/CulturesofContact/admin/download.html?attachid=14883-
2. Lemkin R., Axis Rule in Occupied Europe, Washington, 1944, p. 80-85, տե՛ս http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm.
3. Shaw M., What is genocide?, Polity, London, 2007, p. 18.

4. Charny W. I., Classification of Genocide in Multiple Categories, "Encyclopedia of Genocide", vol. 1. Santa Barbara, California. 1999. p. 9.
5. Prott V. L., Ethnocide. Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity. Dinah L. Shelton [editor in chief], vol. 1. Thomson Gale. 2005. p. 309.
6. Նույն տեղում, էջ 310:
7. The Final Act of the intergovernmental conference on the protection of cultural property in the event of armed conflict, the Hague, 1954. 2003թ. հոկտեմբերի 17-ին ՅՈՒՆԵՍԿՈ-յի կողմից ընդունվեց Հայտարարություն մշակութային ժառանգության միտումնավոր ոչնչացման վերաբերյալ. The General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization meeting in Paris at its thirty-second session in 2003.
8. Fournet C., The Crime of Destruction and the Law of Genocide, UK., Ashgate, 2007, p. 43-46.
9. Dernoyan H., Azebaijan: Vandalism as usual, Yerevan, 2006.
10. Հովհաննիսյան Ա., Թուրքիա. մշակութային ցեղասպանություն, Եր., 2005.
11. Թուրքիան 1965թ. ստորագրել է ղեռևս 1954թ. Հաագայի կոնվենցիան, որտեղ շեշտը դրված է անկախ ծագումից մշակույթների պահպանման կարևորության վրա, և որով Թուրքիան պարտավորվել է պատերազմի ժամանակ պահպանել մշակութային հուշարձանները, իսկ 1969թ. հունվարի 7-ին Թուրքիան ստորագրել է միջազգային մեկ այլ պայմանագիր՝ դարձյալ մշակութային հուշարձանների պահպանման մասին: Տե՛ս Kouymjian D., The Destruction of Armenian Historical Monuments as a Continuation of the Turkish Policy of Genocide, A Crime of Silence the Armenian Genocide, Cambridge, Mass., 1985, p. 176. Թուրքիան ստորագրել է նաև եվրոպական խորհրդի կողմից կնքված 1985թ. հոկտեմբերի 3-ին Գրենադայում ստորագրված «Եվրոպական ճարտարապետական ժառանգության պահպանության կոնվենցիան», որը թեև Թուրքիան ստորագրեց նույն թվականին, սակայն նրա Ազգային մեծ ժողովի արտաքին գործոց հանձնաժողովի կողմից վավերացվեց միայն 1988թ. օգոստոսի 1-ին. այդ կոնվենցիայի 3-րդ և 4-րդ հոդվածների համաձայն՝ կողմերը պարտավորվել են միջոցներ ձեռք առնել տվյալ ռեգիոնի հուշարձանների, կառույցների համալիրների և տեսարժան վայրերի պահպանության համար, կանխել պահպանության տակ եղած անշարժ գույքի փչացումը, քայքայումը կամ ոչնչացումը: Տե՛ս «Անի»-Անիի պահպանության և ուսումնասիրման միջազգային գիտական կենտրոնի գիտական- հասարակական եռամսյա հանդես, N 1, Եր., 1992, էջ 57-60, նույնի N 2, Եր., 1992, էջ 63:
12. Մեր օրերում հայկական մշակութային հուշարձանների ոչնչացման շարունակելիության մասին է վկայում է հետևյալ իրողությունը. Թուրքիայի պաշտպանության նախարարությունը, որ մինչ այդ անձամբ էր հսկողություն սահմանում Անիի հուշարձանների նկատմամբ, 2004թ. իր պարտավորությունները հանձնել է մշակույթի նախարարությանը՝ պայմանով, որ զինվորները պետք է փոխարինվեին հատուկ քաղաքացիական հսկիչներով: Մշակույթի նախարարությունը, սակայն, գործարք կնքելով Կարսում տեղակայված մի կազմակերպության հետ, Անիի ամբողջ հսկողությունը հանձնում է վերջինիս, որի աշխատակիցները մոտակա Օջուքլը գյուղի բնակիչներն էին, որոնք էլ օգտվելով

ընձեռնված հնարավորությունից, քանդել և վտրել հն հնարավոր բոլոր տեղերը՝ գանձեր որոնելու ակնկալիքով: Տես http://www.virtualani.org/2007/index.htm

13. Condappa de P., Cultural Genocide in Bosnia- Hezegovina- Destroying Heritage, Destroying Identity.
14. Այսպիսի մի առաջարկով 2001թ. «Թայմզ» թերթում հանդես եկավ անգլիացի լրագրողը. Տես Condappa de P., Cultural Genocide in Bosnia-Hezegovina, տես նույն տեղում:
15. UNESCO and the struggle against ethnocide. Declaration of San Jose http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000499/049951eo.pdf